

KRITIKA

Orosz László*

A „civitas fidelissima”, mely „[...] nyelvi és faji különbség nélkül az ezeréves magyar államhoz való tántoríthatatlan hűségéről tett bizonyságot.”

Ujváry Gábor: *„Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.”
Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni nép-
szavazáshoz vezető út.* Sopron: MNL GyMSM Soproni Levéltára,
2021. 178 oldal

2021 végén – a centenárium apropóján – különösen élénk figyelem irányult az egykori Nyugat-Magyarország I. világháború utáni sorsának alakulására, illetve a térség természetes központjául szolgáló Sopron hajdani küzdelmére, melynek révén a német többségű város, lakóinak patrióta érzületét bizonyítva, a külvilág számára is egyértelművé tette a történelmi kontinuitáshoz való ragaszkodását és Magyarország iránti hűségét. A „civitas fidelissima” népszavazással szentesített akarata a későbbiekre nézve (valójában csalóka) reményt ébresztett a többnemzetiségű birodalom részeként vesztes háborút vívott, s vélt vagy valós bűneiért az elvárhatónál jóval súlyosabb büntetést elszenvedett magyarságban. Reményt arra vonatkozóan, hogy egy már aláírt és ratifikált békeszerződés sincs feltétlenül kőbe vésve, s hogy ily módon a Magyarország iránt oly kevés megértést mutató döntéshozó hatalmak előtt igazolást nyernek a magyar békedelegáció általuk felvesztett érvei. Főként az, hogy a nem magyar nemzetiségű vidékek sem feltétlenül óhajtottak elszakadni. Ugyanakkor az is beigazolódtott, hogy a revízió békés úton, diplomáciai eszközökkel is elérhető, ami aztán – az érintett lakosság akarát tükrözve – jóval stabilabb határokat s vele normális kétoldalú kapcsolatokat eredményezhet.

A kérdéskör iránt helyben mindig is kitapintható, országosan pedig az évforduló révén megélelénkült érdeklődés számos figyelemreméltó új tudományos vizsgálatot eredményezett. E munkák azok, melyek a hivatalos emlékezetpolitika által felkarolt ünnepek és megemlékezések olykor jótékony hatásai mellett az

* A szerző történész, a VERITAS Intézet főmunkatársa. E-mail: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

igazán maradandó hozadékaik lesznek a száz évvel ezelőtti eseményeket megidéző átmeneti konjunktúrának. A nyugat-magyarországi kérdéssel és a soproni népszavazással foglalkozó korábbi szakirodalom (ragadjuk ki akár csak Fogarassy László, Ormos Mária, Botlik József jól ismert munkáit, vagy épp Gerald Schlag osztrák történész megkerülhetetlen monográfiáját) mostanság több, valóban igen értékes összegzéssel gazdagodott. Tóth Imre kiváló monográfiája (*Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs: Kronosz, 2020.), Murber Ibolya németül (*Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2021.) és magyarul (*Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Budapest: BTK Történettudományi Intézet, 2021.) publikált kötetei, Veszprémy László Bernát a szóban forgó évet tárgyaló könyvének (*1921 – A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Budapest: Jaffa, 2021.) vonatkozó fejezete, vagy épp a szélesebb érdeklődő közönségnek szánt 2021/12-es tematikus *Rubicon*-szám mind-mind ezt igazolják.

Az évfordulóra megjelent legfrissebb tudományos szintézisek egyike Ujváry Gábor remek stílusban megírt, lendületes és élvezetes kötete. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár intézetvezetője azzal a céllal kezdett kiterjedt kutatómunkába, hogy az eddigi ismereteket gondosan összefésülve és szintetizálva, ugyanakkor elsődleges levéltári kutatások révén számos, mindeddig mellőzött dokumentumot hasznosítva nem csupán a szűkebb szakmai köröknek, de az érdeklődő nagyközönségnek is olyan korrekt, tárgyilagos áttekintést adjon, amely – mint a kötet polgármesteri köszöntőjében olvassuk – „létrejöttével az ezen esztendőben századik évét ünneplő soproni népszavazásnak állít emléket, ugyanis ezek a helyi történelem országos, a lokalitáson, az országhatáron túlnyúló jelentőséggel bírtak.”

Az események évszázados távlatból történő bemutatására vállalkozó Ujváry Gábor Hóman sokat idézett gondolatát („a történet a múlt politikája és a politika a jelen története”) felütésül használva elsőként saját kutatói ars poeticájába avatja be az olvasót. A Történelmi Társulat egykori elnöke szerint a múltat nem szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, vagy akár azt a jelen felfogásmódjának igazolására használnunk. Ujváry osztja ezt, s úgy látja, a kutatónak ehelyett „sokkal inkább a korábbi korszakok magatartás- és gondolkodásmódjába magát beleélve szükséges egy-egy hajdani esemény(sor)t elemeznie”, s mivel nem napjaink viszonyait kell a korábbi történésekre adaptálni, „teendője ezért nem a mai elvárások szerinti ítéletkezés, hanem a historikus fölvázolta időszak szokásrendjéhez illeszkedő, azt részben megértő értékelés.” (9.) Az efféle empátia azonban számos nehézségbe ütközik. Részint a beleélésnek még a valódi szemtanúk számára is folyton növekvő időbeli távlatok miatt, amivel kapcsolatban a szerző joggal fogalmazza meg, hogy „az egyéni emlékezet – s éppen ezért a közösségi is – kisebb-nagyobb mértékben szinte mindig torzít.” Részint pedig azért, mert az események ellentétes oldalon álló szereplőinek felfogásával való egyszerre történő

azonosulás végeredményben lehetetlen: az egymással ütköző érdekek és táborok egyéni és közösségi emlékezete – a szerző is aláhúzza ezt – mindig igen „ellentmondásos volt és maradt”. S nem csupán osztrák–magyar állami vonatkozásban állja meg a helyét mindez, de a térségben élő eltérő egyéni preferenciájú lakók esetében, a város (Sopron) és vidéke, a németajkú közösség sajátos belső törésvonalai, a szövetségi Bizottság tagjainak különböző irányú szimpátiája, vagy épp a prágai és belgrádi kormányzat további törekvései (lásd korridor) kapcsán is.

A szerző fölöttébb megértő ezzel kapcsolatban, természetesnek tartja, hogy a szereplők és utódaik „[...] különbözőképpen látták és látják a történeteket. Mindenkinnek és minden csoportnak, közösségnek megvan a maga saját igazsága, egy-egy eseményről [...] kialakított álláspontja. Ezek mindegyikében találhatóak tényszerű, valós elemek, de önkéntelen vagy tudatos ferdtések is.” (11.) E munka elkészítésével Ujváryt „az egészséges nemzeti emlékezet és önértékelés kialakítása és megerősítése” szándéka vezérelte, ugyanakkor maga is úgy látja, hogy csupán „a sok-sok érvényes vagy lehetséges igazság” egyik megközelítését tette le az asztalra.

1919 januárjára, a békekonferencia összeüléseinek idejére a Kárpát-medencei magyar államtól területeket igénylő szomszédos államok jórészt már kiterjesztették fennhatóságukat az általuk bekebelezni kívánt országrészekre. Noha ekkor még úgy tűnt, nem a nyugati határok megvédése lesz az, amire a budapesti kormányoknak igazán komoly erőfeszítéseket kell tenniük, az események mégis hamar más irányt vettek. A kötet első fejezetéből megtudjuk, hogy a sokszáz éven át stabil államjogi státuszú terület, Nyugat-Magyarország hovatarozása kapcsán már jóval az I. világháborús vereség előtt érdemi gondolkodás folyt a Lajtától nyugatra. 1848/49 folyamán a birodalom belügyminisztere, Franz Stadion dolgozott ki tervet a nyugat-magyarországi vármegyéktől az osztrák birodalomfélhez átcsatolandó területeket illetően, s bár ez egy időre lekerült ugyan a napirendről, a századforduló táján egyes nagynémet szervezetek – Németországban és Ausztriában egyaránt – újból felelevenítették a gondolatot. A hivatalos berlini politika persze leintette az ilyesféle hazai hangokat, hiszen a nemzetközi hatalmi struktúra fontos részének tekintette a kétpólusú Monarchiát, s nemhogy annak bármiféle belső konfliktusok általi gyengítésében, de inkább tartós konzerválásában volt érdekelt. Így aztán a vaskancellár által lefektetett irányvonal – ahogy erre korábban már Szász Zoltán is többször rámutatott – a legfőbb belső rizikófaktor, a nemzetiségi elégedetlenség szításával sosem próbálkozott, sőt a hangos pángermán köröknek a magyarországi németiséget szító propagandatevékenységétől is elhatárolódott.

Az osztrák pángermán mozgalom lelke, Georg von Schönerer, s lapja, az *All-deutsches Tagblatt* azonban kimondottan szorgalmazta – erről 1905-ben osztrák parlamenti jegyzőkönyvek tanúskodnak – a Lajtán túli német néptársakkal való egyesülést. A következő évben a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Aurel Popovici jelentetett meg tervet a Habsburg államkonglomerátum etnikai alapú

átalakításáról, s ebben ő is Német-Ausztriának szánta Nyugat-Magyarországot. Éppúgy, mint az 1907-ben, Bécsben életre hívott „deutschnational” irányvonalú egyesület, a *Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn* és annak elnöke, Josef Patry egykori népiskolai tanár. Utóbbi szervezetnek nem voltak azonban a pángermán uszításon túlmutató érdemi társadalmi kapcsolatai Magyarország irányában. Jól jelzi ezt, hogy – amint Tokody Gyula kutatásaiból tudjuk – az egyesület tagjainak 80%-a a magyar határokon kívül élt. Ujváry ezért joggal állapítja meg, hogy a fenti szervezetek és a mögöttük álló érdekkörök propagandamunkája nyugat-magyarországi vonatkozásban nem sokat hozott a konyhára, e térség helyett inkább az erdélyi és a bánáti németek öntudatát erősítette. A későbbiekben aztán „a háborús erőfeszítések a (nyugat-)magyarországi németek sorsáért aggódó osztrák irányzatokat háttérbe szorították, hiszen ezek belső súrlódásokat eredményezhettek volna a két birodalomfél között, amit a harcok idején mindenképp el kellett kerülni.” (25.)

A terület hovatartozását illető gondolkodás során fontos szerepet kapott az ott élő népesség etnikai összetétele, a vitathatatlan német túlsúly. A kötet számadatokkal illusztrálja ezt, továbbá kontextusba helyezi a kiegyezés óta zajló nemzetiségpolitikai folyamatokat, a németiség vonatkozásában a kisebbségi sérelmek miatt mind jobban tetten érhető öntudatosodási és támaszkeresési törekvéseket, ám ugyanakkor a hagyományos hungarus-érzés jól látható továbbélését is. A kérdéskör helyesen és plasztikusan megrajzolt főbb vonalai mellett azonban félreérthető megfogalmazásba is belebotlott a recenzens, amikor ugyanitt arról ír a szerző, hogy a közigazgatási kiváltságaiktól az 1876-os rendezés révén megfosztott, s ezért okkal felháborodott erdélyi szászok „a hazai németiség legnagyobb hányadát” jelentették volna, együtt a nyugat-magyarországi németekkel. Valójában – amint arra már Bellér Béla is rámutatott 1975-ben – a magyarországi németek túlnyomó részét a török hódítás után betelepülő, történetileg leegyszerűsítő és uniformizáló módon „sváboknak” nevezett paraszti néptömegek adták: a kiegyezés korabeli Magyarország 1,9 milliós németiségéből 1,2 millió (63%) származott a XVIII–XIX. századi telepeseiktől, ezzel szemben mintegy 700 ezres (37%) volt a középkori eredetű, hagyományosan „szásznak” nevezett közösség. Ezek egyik tömbjét, a hozzávetőleg 235 ezres erdélyi szászságot tán inkább a „legöntudatosabb”, míg a nyugat-magyarországi német településterületet a „leghomogénebb” jelzővel lett volna szerencsés illetni.

Az osztrák békeszerződéshez vezető út című fejezet sorra veszi azokat a hivatalos megnyilatkozásokat, amelyek mintegy előre jelezték, hogy Német-Ausztria 1918 októberében megalakult ideiglenes nemzetgyűlése az osztrák–magyar határ módosításának igényével fog fellépni, mert szerintük „Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt településterületei földrajzilag, gazdaságilag és nemzeti szempontból is Német-Ausztriához tartoznak”. A háborút követően persze gyorsan kiderült, hogy a magasztos és korábban fennen hangoztatott wilsoni elvek csupán

az etnikailag igen tarka ellenséges birodalmak belső destabilizálását szolgálták, ám 1918 őszétől fogva azok – Ujváry eufemizmusával – „már csak korlátozottan érvényesültek”. Minthogy az új osztrák államalakulatnak sem az ereje, sem pedig a kifelé sugározni kívánt megújult politikai arculata nem tette lehetővé az erőszakos érdekérvényesítést, inkább a „demokratikus úton” történő határmódosítás szándékát igyekezett kommunikálni. Ezzel függ össze a terület lakóinak önrendelkezését szorgalmazó retorika felkarolása, amit aztán, elkerülve az „avított” történelmi érvekkel való próbálkozások zsákutcáját, Ausztria világos vezérfonalként fog követni a békekonferencián is – ahová egyébként már 1919 tavaszán meghívót kapott, ezzel jó féléves előnyhöz jutva Magyarországgal szemben.

Területszerző törekvéseit ugyanakkor aktív nyugat-magyarországi propagandával támogatta meg. A megbomlott közrend és a közellátási hiányosságok folytán ott amúgy is növekvő elégedetlenség mutatkozott: ezt, valamint a budapesti központi hatalom tehetetlenségét számos, jól megválogatott és informatív helyi forrással illusztrálja a kötet. Az egyes főszoigabírói és alispáni jelentések azt bizonyítják, hogy a közhangulat alakításában fontos szerepet játszott a szervezett osztrák agitáció, aminek nyomán a magyar közigazgatás már 1918 őszén úgy látta, „nemcsak hogy a helyzet tarthatatlan lesz, de könnyen befejezett tények elé is állíthatják a békekonferenciát [...]” A propagandatevékenység elsődleges célpontja a térség németajkú lakossága volt. Ennek hatásaival, sikerességével kapcsolatban Ujváry egyértelműen fogalmaz: „[...] a nyugat-magyarországi németek addigi, többnyire csak saját szűkebb otthonuk környezetéhez kötődő identitását erősen befolyásolta és részben megváltoztatta az osztrák politikusok és nagynémet szervezetek 20. század eleji – 1918 őszén immár hivatalossá váló –, a nyugat-magyarországi németek németiséghez tartozását hangoztató álláspontja. Részben tehát olyan kívülről, készen kapott csoporttudatot fogadtak el az itt lakók, ami nem elsősorban saját belső fejlődésük következménye volt.” (37.)

Hazai német vonatkozásban röviden tárgyalásra kerül még a külső beavatkozás vitathatatlan bizonyítékaként felfogható ún. Hienc Köztársaság, a korszak számos rövid életű „operett-” vagy „kéreszállamának” egyike, továbbá megismerhetjük a területi integritás kérdésében polarizált németajkú közösség egyes csoportjait, ezek önszerveződésének fontosabb lépéseit, illetve a Berinkei-kormány által kibocsájtott német autonómiatörvényt, mely az öngazgatás bizonyos attribútumainak biztosítása révén végeredményben a német közösség lojalitását kívánta megvásárolni. Ujváry meglátása szerint az autonómiatörvény az egymással szemben álló német szekértáborokat is valószínűleg megbékítette volna, a kommunista hatalomátvétel azonban a német öngazgatás terén új fejezetet nyitott. A terület későbbi sorsát illetően a szerző fontos megállapítása, hogy „a kömmün nemcsak a magyar-osztrák kapcsolatokat módosította, de az osztrákok Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos terveinek megvalósítását is lehetővé tette. Elsősorban azért, mert Magyarország nemzetközi pozíciói a korábbihoz képest is jelentősen romlottak, hiszen

a nagyhatalmak attól tartottak, hogy a szovjet-orosz bolsevizmus Magyarországon át Ausztriába és onnan Nyugat-Európába is továbbterjedhet. Ezt pedig mindenáron igyekeztek megakadályozni.” (42.)

A kötet következő két fejezete a két ország békeszerződéseivel foglalkozik, ily módon külön-külön Bécs, illetve Budapest szempontjából járja körül a vitatott terület sorsát rendező nagypolitikai összefüggéseket. Az osztrákok saint-germaini diktátumának körülményeit elemezve a szerző a magyarokétól (és a németekétől is) alapvetően eltérő – végeredményben jóval szerencsésebbnek bizonyuló – osztrák taktika mellett, a siker egy további fontos kulcsaként határozza meg az antant veszteségkompenzációs törekvését. A békekonferencia az „életképtelennek” tartott (a hivatalos bécsi megnyilatkozások maguk is szították e véleményt) Osztrák Köztársaság „életkedvét” visszaadni s egyben a Németországhoz csatlakozás vágyát leszerelni akarván, a magyar állam rovására kompenzálta Ausztriát, ezt a „büntetésből életre ítélt” maradékállamot. Ehhez azonban a Magyarország iránti méltányosságot félre kellett tolnia. Ez pedig nem is ment nehezen, tekintve, hogy épp az Ausztriával folyó béketárgyalások idején öltözött vörösbe Magyarország. Június közepén Bécsben is halálos áldozatokkal járó kommunista puccskísérlet történt, ami szintén igen komoly aggodalommal töltötte el a döntéshozókat. Ujváry – tegyük hozzá: joggal – úgy ítéli meg, hogy a sürgős stabilizáció s ennek részeként az osztrák–magyar határkérdés megoldása a két felet egyenlőtlenül megítélő döntést eredményezett, amely mögött „nyers hatalmi érdekek álltak”. Ausztria kompenzálását a győztesek nem saját maguk és szövetségeseik „nyereségének mérséklése árán” kívánták megvalósítani, hanem, egy újabb szankció gyanánt, a már amúgy is szétzúzott másik társország nyakába varrták. „Mivel nyilvánvaló volt, hogy Magyarország 1919 nyarára már csaknem véglegesített új határai a magyarok körében így is, úgy is óriási felháborodást fognak kiváltani, Ausztriát inkább ennek a másik vesztes – számukra talán kevésbé fontos – országnak a rovására kárpóolták.” (49.)

A fejezet végigkíséri a saint-germaini békeszerződés – amelyről Ujváry leszögezi, hogy azt maguk az osztrákok is diktátumnak tekintik – megtárgyalásának egyes állomásait: az első, június eleji tervezetet (itt még nem szerepelt a keleti határok megváltoztatása), majd Renner kancellárnak a területi igényeket pontosító június közepi és végi jegyzékeit, a júliusi bizottsági tárgyalásokat, illetve a július 20-i átdolgozott, szeptember 2-án véglegesnek nyilvánított, majd szeptember 10-én aláírt változatot. A szerző „érdekes ellentmondásnak” minősíti, hogy míg a Trianonban meghúzott határok mentén „mindkét oldalon többnyire összefüggő magyar anyanyelvű népesség élt”, addig a Saint-Germainben megállapított nyugati határokat etnikailag igen nehéz lett volna támadni. Mégis, akkor „éppen ez a döntés fáj a leginkább a magyaroknak, mivel a nyugat-magyarországi németek döntő többsége – szemben a szlovákokkal, románokkal, szerbekkel és horvátokkal – 1918 végéig nem kívánt elszakadni Magyarországtól. Ráadásul az utóbb említettek a győztesek, Ausztria viszont a vesztesek körébe tartozott.” (56.)

A vitatott terület sorsát a másik (vagyis a trianoni) békeszerződés oldaláról tárgyaló fejezetből megismerhetjük a békekonferenciára csak jókora késéssel – 1919. december legelején – meghívott magyar fél előkészületeit, a döntéshozók befolyásolására irányuló kísérleteit, egyszersmind az osztrák agitáció ellenében kifejtett propagandatevékenységét. Számos példa illusztrálja a kommün bukása után kinevezett kormánybiztos, Sigray Antal, továbbá a német többségű területsáv lakosságának meggyőzésére s egyben a múlt hibáival végleg leszámoló, korszerű nemzetiségpolitika demonstrálására hivatott nemzetiségi miniszter, Bleyer Jakab (maga is német származású volt, ami üzenetértékkel bírt), vagy épp a területi integritásért fellépő szervezetek (Területvédő Liga, Nyugatmagyarországi Liga), illetve a térség parlamenti képviselői (köztük Klebelsberg Kunó) és helyhatósági előljárói (például Thurner Mihály soproni polgármester) egymással összehangolt, fáradhatatlan tevékenységét. Betekintést nyerhetünk a Nyugat-Magyarországgal foglalkozó kormányülések jegyzőkönyveibe, az osztrák igény és érvrendszer tudományos megalapozottságú elhárítását célzó argumentációk gondolatmenetébe (Domanovszky Sándor, Thirring Gusztáv, Házi Jenő), valamint a magyar békedelegáció tevékenységébe. Apponyi híres és a későbbi revíziós propaganda alaptételeit már tartalmazó beszéde – amint Ujváry emlékeztet rá – nem tartalmazott nyugat-magyarországi vonatkozást, a magyar delegáció 1920. január 26-i, mellékletekkel ellátott, hosszabb jegyzéke azonban igen, amely az osztrák területi követeléseket, azok három legfőbb érvét tételesen cáfolta.

A békekonferencia meggyőzésére azonban semmi esély nem volt: Magyarországot az összes érdemi tárgyalás lezárulta után, csupán a döntés átvételének céljából hívták meg. Május folyamán a kormány is belátta – dacára az egyes miniszterek közti véleménykülönbségeknek – azt, amit Ujváry ekképp fogalmaz meg: „a diktátum aláírásának nem létezett igazi alternatívája”. A delegáció eleve kilátástalan küzdelme azonban egyetlen határszakasz – a nyugat-magyarországi – tekintetében mégis reményeket ébresztett. A szerző szerint „a magyar politikusok pontosan érzékelték, hogy valószínűleg ez az egyetlen olyan része az országnak, ahol valamiféle korrekció talán mégis elképzelhető.” Nem véletlen, hogy ezt követően, egészen 1921 végéig állandósultak az olykor több tízezres tiltakozó demonstrációk a térség hagyományos központjában, Sopronban.

A Trianontól 1921 tavaszáig című fejezet a politikai konszolidáció kezdeti időszakának Nyugat-Magyarország-politikáját elemzi. A terület teljes vagy részbeni megtartása a legfőbb politikai prioritások egyike volt, amely nem tűnt reménytelen vállalkozásnak, hiszen – amint Ujváry emlékeztet rá – „a terület a béke ratifikálásáig Magyarországhé maradt, az antant pedig szabad kezét adott arra, hogy a két érintett állam valamilyen módon megegyezzen egymással”. Minthogy a térség sorsát nemzetközileg – mindkét állam békeszerződésében – rendezték már, állami szintű ellenszegülésről tehát szó sem lehetett, az egyedül járható útnak az tűnt, hogy egy, a kormányzathoz nem köthető (akár attól nyilvános dorgálásban

részesülő, ám a hivatalos elhatárolódásra nyíltan fittyet hányó) „spontán” ellenállási mozgalom taktikus kihasználásával operáljanak. Teleki Pál miniszterelnök utalása D’Annunzio fiumei szabadcsapataira az egyik 1920. novemberi kormányülésen azt jelzi, hogy ezt az analógiát Nyugat-Magyarországon is hasznosíthatónak látták. Ujváry Gábor megállapítása szerint „nyilvánvaló [...], hogy a kormány instrukciói – bármennyire tagadták is kifelé – szerepet játszottak az 1921-es felkelésben, amelynek forgatókönyvét már 1920 késő tavaszán kidolgozták”. (86.) Az más kérdés, hogy 1921 őszén e szabadcsapatok egyre nehezebben ellenőrizhető vezetői a szűkebb (a realitásokat figyelembe vevő) integritásvédelemmel szemben az elszakítani kívánt területsáv egészének megtartását célozták meg – nem kis bonyodalmakat okozva ezzel a központi kormánzatnak.

A fejezetben tárgyalt időszak vonatkozásában újra bepillantunk az osztrák és a magyar fél propagandaharcának – a körülmények függvényében gyakorta változó aktuális fölényt mutató – alakulásába. A helyi igazgatási adminisztráció aggodalmaskodó, alapvetően azonban mégis bizakodó helyzetjelentéseihez képest jóval nagyobb jelentőséggel bír az a tény, hogy a nemzetiségi minisztérium feje az őt ért egyre erősebb nacionalista támadások folytán 1920 decemberében távozni kényszerült, tárcáját pedig hamarosan fel is számolták. Márpedig a nemzetiségpolitikai koncessziókkal azonosított Bleyer Jakab bukása, s nyomában a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos irányvonal érezhető megkeményedése jelentős mértékben csökkentette a térség németiségére gyakorolt vonzerőt. Mégsem a kifelé és befelé egyaránt kommunikált propagandaszólamok vonzereje jelentette a helyzet kulcsát. Ahogyan arra Ujváry is nagyon világosan rámutat, „Nyugat-Magyarország megőrzésére akkor lett volna valódi esély, ha sikerül megegyezni az osztrákokkal.” (98.) Ez azonban illúzióknak bizonyult: „Ausztriában ugyanúgy közös politikai többszörös [volt] Nyugat-Magyarország megszerzésének vágya, mint ahogy Magyarországon annak teljes elutasítása.” Márpedig Bécs pozícióit épp ekkoriban javította föl igen jelentősen a sikeres karintiai népszavazás (1920. október 10.), illetve a trianoni béke magyar nemzetgyűlési ratifikációja (1920. november 13.). Így hát az ímmel-ámmal folytatott kétoldalú tárgyalások magyar szempontból legfeljebb az időnyerést szolgálhatták, éppúgy, ahogy Teleki Pál miniszterelnök részéről (az 1921. január 4-i kormányülésen) a szerbek baranyai kivonulásának „junktimül” állítása is. Így valójában a nyugat-magyarországi ellenállás titkos szervezése maradt az egyetlen adu magyar kézben azután, hogy az osztrák–magyar tárgyalások (februárban Bécsben, márciusban Budapesten) eredménytelenül zárultak.

IV. Károly első – 1921. tavaszi – visszatérési kísérlete (a kötetben önálló fejezet) a szerző értékelése szerint „teljesen előkészítetlen, ezért eleve kudarcra ítélt próbálkozás” volt, mely fölöttébb káros következményekkel járt. Egyfelől még tovább élezte a hazánk és a környező államok között fennálló, amúgy is igen feszült viszonyt, s nagyban hozzájárult a kisantant-gyűrü bezárulásához. Másfelől – s ez a mi szűkebb kontextusunkban még inkább jelentőséggel bír – beárnyékolta az

Ausztriával folytatott, többször megszakadt és újrakezdett tárgyalásokat is. A király „meggondolatlan restaurációs kísérlete ott is komoly aggályokat váltott ki, ráadásul hazánk Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos – mindaddig sikeres – időhúzó taktikáját is ellehetetlenítette”. A miniszterelnök (ellentétben a nyíltan legitimista, ám a térségben népszerű, s beagyazottsága okán nélkülözhetetlen Sigray Antallal) maga is belebukott a király akciójába. Az osztrákok így keletkezett helyzeti előnyét csupán azáltal sikerült ellensúlyozni, hogy az Anschluss-mozgalmukkal kapcsolatos viták, és ezek nyomán az antant országok közvéleményének ellenséges hangjai is épp ekkoriban erősödtek fel. Aligha véletlen, hogy Bánffy külügyminiszter július közepén először próbálkozhatott meg annak felvetésével (a budapesti olasz követ felé), hogy „Sopron és környéke megtartása ellenében a magyar kormány átadná az Ausztriának ítélt területeket”. Augusztus legelején Masirevich bécsi magyar követ egy hasonló szellemű – területmegosztásban gondolkodó – magyar memorandumot nyújtott át Schober kancellárnak. A kompromisszumos megoldás iránti készséget, Ausztria és a győztes nagyhatalmak részéről egyaránt, végül egy nem várt, így a már lefutottnak elkönnyvelt ügy kimenetelét újra kérdésessé tevő, a magyar fél oldaláról a változtatáshoz szükséges önerő meglétéről tanúskodó eseménysor hozta el.

A nyugat-magyarországi felkelésről van szó, mellyel kapcsolatban – a kötet legterjedelmesebb fejezetében – Ujváry Gábor leszögezi: „Jómagam egyetértek azzal a mára általánossá vált véleménnyel, miszerint az ebben a formában a magyar kormány által sem kívánt felkelés nagyban – de írhatnám akár azt is, döntően – hozzájárult ahhoz, hogy Sopron és környéke Magyarországon maradjon.” A főtebb jelzett előzmények és a fiumei analógia alkalmazását felkaroló Teleki miniszterelnök magatartása ismeretében az is kijelenthető, hogy „a felkelést – bár kifelé erősen kritizálta a kormány és (látszat)intézkedéseket is tett azzal szemben – Bethlenék nem elleneztek, sőt, ügyesen felhasználták nagypolitikai céljaik érdekében.” A regionálisan még napjainkban is (érthető) buzgalommal ápolts kultusz kapcsán, érzelemmentes történelmi felülnézetből látni és láttatni kívánván azt, a szerző ugyanakkor hideg fejjel állapítja meg: „vezetői és résztvevői [...] többségükben nem innen származtak, így az ellenállás nem a térség önszerveződő lázadása, akaratnyilvánítása volt”. (118.)

A fejezet koherens összességét adja a felkelés eseménytörténetének, bemutatja és plasztikus forrásokkal szemlélteti az augusztus végi kiürítési határidő közeledtével mind kétségbeesettebb tiltakozó demonstrációkat, a csak nemrégiben Selmebányáról Sopronba menekült Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatóinak eltökélt fellépését, a kialakított zónák rendszerét, a fegyveres összecsapásokat, az eskalálódó konfliktus miatt felélénkülő diplomáciai próbálkozásokat, az antant hatalmak részéről a merev elzárkózást felváltó irányvonalváltást, a »Sopront Burgenlandért« formula olaszok általi felkarolását, a magyar reguláris erők kivonását s rögtön utána a Lajtabánság kikiáltását, a „bandák” eltávolítására a kormány részéről tett erőfeszítéseket, illetve ennek részeként Horthy és Prónay személyes

tárgyalását. A nyugat-magyarországi felkelés részsikereinek értékelésében, valamint a „kinek köszönhetjük Sopron megtartását” típusú leegyszerűsítő kérdések megválaszolásában fogódzót nyújt Ujváry Gábor megállapítása: „A felkelők sokszor valóban hősiesség helyállása és önfeláldozása [...] mit sem ért volna, ha – az általuk elért eredményekre is nagyban támaszkodva – a magyar kormány és diplomácia nem élt volna minden adandó, apró lehetőségével.” (128.)

Az adódó lehetőségek legfontosabbja a velencei konferencia volt 1921. október közepén. A tárgyalásokat bemutató fejezet alap gondolata az, hogy az előkészületek során már minden fél számára világos nagyhatalmi álláspont okán a tanácskozás végkimenetele jóformán előre tudható volt. A magyar delegáció népszavazási kérelmének – nagy viták által kísért – átengedését tudomásul véve az osztrák kancellár, „Schober tulajdonképpen elfogadta Sopron és környéke elvesztését”. Ettől fogva, minthogy a kijelölt területen eleve „biztosnak ígérkezett a magyar győzelem”, Bécs számára a népszavazás mint „kompromisszum” inkább csupán kármentés volt már, amely mérsékelni volt hivatott azt a nyilvánvaló presztízsvesztést, hogy a békeszerződésben neki ítélt terület egy szeletét mégiscsak kiénekeltek a szájából. Ujváry szerint ennek ellenére az összes résztvevő sikerként könyvelte el a megállapodást. A magyarok úgy érezték – Bánffy külügyminiszter visszaemlékezését idézve –, hogy „mindent elértünk, amit elérhettünk”, az osztrákok az ő békeszerződésük óta tartó két évnyi vajúdas után mégiscsak birtokba vehették a nekik ítélt terület (majdnem) egészét, a nagyhatalmak egy újabb potenciális konfliktusgóc ügyét pipálhatták ki végre, maguk az olaszok pedig sikeres közvetítésük révén megerősítették helyüket a passzázszelet fújó hatalmak között (s egyben megalapozták a hamarosan szerződésben is rögzített „olasz–magyar barátságot”). Ennek fényében 1921 őszenek további eseményei az „egyértelmű siker” kihasználását veszélybe sodró tényezők elhárításaként jelennek meg: ebben a kontextusban válik érthetővé, miért kellett mindenáron leszerelni Prónayt és a nyugat-magyarországi felkelőket, illetve megoldani (és immáron törvényileg végleg lezárni) a király újabb visszatérési kísérlete révén előállott, akár még a népszavazás lebonyolítását is veszélyeztető, sőt, újabb megszállással fenyegető helyzetet.

A kötet utolsó egysége a szakirodalomban igen alaposan feldolgozott és a nagyközönség által is jól ismert esemény, a népszavazás körülményeit mutatja be. Végigvezet a korábbiakhoz képest is feltűnően éles hangú propagandatevékenység alakulásán, szemléletesen illusztrálja a röplapok, plakátok, karikatúrák és sajtócikkek félelemgerjesztéssel, illetve fenyegetésekkel operáló, „fekete-fehér” szemléletű és a kölcsönös sztereotípiákat elmélyítő próbálkozásait. Mindezzel világossá teszi, hogy az osztrákok számos panaszával és erősen egyoldalú interpretációjával ellentétben a propaganda végtelen eszköztárát valójában mindkét fél skrupulusok nélkül alkalmazta, és azt is, hogy a Magyarország mellett agitálók ellenében egy hasonlóan jól szervezett osztrák ellenoldal sorakozott fel, amely nem volt akadályoztatva abban sem, hogy intézményes keretet öltön (Oedenburger

Heimatdienst). Márpedig az osztrák érzelműek maguk sem zárkóztak el attól, hogy a verbális, de akár a fizikai összetűzéseket is felvállalják; e téren tehát nemigen különböztek a magyar ügy úgyszintén eltökélt és emocionális túlfűtöttségükben mindenre kész védelmezőitől. (Utóbbiak közt a Sopronba épp ekkoriban áttelepült selmeci főiskolások igen fontos szerepet játszottak, ők ugyanis a város mellett saját intézményüket is védelmezték. Az kevésbé ismert, hogy Sopron városa 2019-ben felsőoktatási intézményének centenáriumát is ünnepelte, és az ehhez kapcsolódó tudományos rendezvények révén az egykori diákság integritásvédő tevékenysége is megkülönböztetett figyelmet kapott.)

Az 1921. december 14–16-án megtartott népszavazás lefolyásáról és eredményeiről gazdagon adatolt, táblázatosan is szemléltetett összegzést kap az olvasó. A teljes népszavazási területen (hatalmas, 90%-os részvétel mellett) 65,1%-os, csak Sopron városát nézve 72,8%-os magyar siker született. A többséget, ismerve az etnikai arányokat, a magyar etnikum mégoly egységes állásfoglalása sem hozhatta volna meg: a győzelemhez az is kellett, hogy a németajkú lakosok egy része is a maradás mellé álljon. A végül 7000 voksnyi, valóban jelentős különbséget – a nemzetközi felügyelet mellett – család útján aligha lehetett volna biztosítani; ideje volna a számos visszaélésre, sőt, csalásra vonatkozó korabeli és a későbbiekben is tovább élő osztrák véleményeket e tekintetben némiképp árnyalni. Ugyanakkor, ha csak a falvak eredményeit nézzük, az is látszik, hogy náluk azért az elszakadás szerzett (egy esetben meggyőző, együttesen szemlélve vékony) többséget: csupán a magyarlakta Nagycenk, a horvát többségű Kópháza, illetve a németek lakta Fertőboz akart maradni (kivételt képezve ezzel a német falvak sorában). A patrióta érzület diadalát eredményező események tárgyalása a soproni népszavazást megörökítő emléklap és a nemzetgyűlés által 1922-ben meghozott emléktörvény (1922: XXIX. tc.) közlésével zárul.

Ujváry Gábor legújabb kötete révén egy látványos és szemet gyönyörködtető, tartalmában és kivitelezésében egyaránt igényes, esztétikai tekintetben is magas minőséget képviselő szakmunkát kap kézhez az olvasó. A gazdagon illusztrált, korrekt jegyzetapparátussal, rendkívül jól megválasztott forrásszemelvényekkel és az értelmezést megkönnyítő keretes szövegekkel ellátott, szép tipográfiájú, színes könyvet mintegy 300 képi, illetve szöveges dokumentum gazdagítja. A képanyagot a szerző – Dominkovits Péter, Tóth Imre, Lengyel Beatrix és Szende László értő segítségével – a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, a Soproni Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, illetve Központi Adattár és Digitális Képtárhelye anyagából válogatta. A „Hűség városa” a centenáriumi ünnepségeket kísérő országos figyelemtől övezve, egy, a történelmi érdemeihez minden tekintetben méltó, a tudományos alaposságot az olvasmányos stílussal ötvözni képes, valóban reprezentatív kötet megjelenésének örvendhet, amelyet jó szívvel ajánlhatunk az érdeklődők figyelmébe.